

TEMA 2: ILIRIZEM IN HRVAŠKI NARODNI PREPOROD

1. IZPISKI IZ ŠIDAK: HRVATSKI NARODNI PREPOROD – IDEJE IN PROBLEMI, IN ILIRSKI POKRET IZ GROSS MIRJANA: DRUŠTVEN RAZVOJ U HRVATSKI (tudi Šidakov članek)

Preporodno gibanje, ki je položilo temelje moderni Hrvaški, se je odvijalo pod **ilirskim imenom** kot skupnim pred-imenom, ki je bilo najbolj prikladno, da združi različna pokrajinska – rodovna, genetična imena ne le na hrvaškem, temveč na vsem južnoslovanskem področju.

To ime se je začelo širiti za katerikoli del južnoslovanskega področja v sredini 15.stoletja, ko so ga iz antike obudili humanistični pisci. Najpogosteje se je uporabljalo za celinsko Hrvaško, BIH, v upravni praksi Avstrije pa je v 18.stoletju postalo sinonim za Srbe, doseljene iz Balkanskega področja. Za časa Napoleonove vladavine ga razumemo kot služben naziv za en del južnoslovanske zemlje, naseljen predvsem s Slovenci in Hrvati. Do srede 19.stoletja je v zgodovinski praksi veljalo prepričanje, da so vsi južni Slovani potomci Ilirov.

Preporodnemu gibanju to ime (ilirsko) ni dal Ljudevit Gaj, temveč ga je vsa preporodna generacija prevzela kot sled davne preteklosti.

Ilirsko ime je izbrano zato, da se območju ne da katero od genetičnih imen (slovensko, hrvaško ali srbsko) – niti hrvaško, ki je v času najhujših političnih bojev postalo, v svoji kajkavski obliki, sinonim za nasprotnike ilirizma in pristaše madžarskega nacionalizma. Ilirsko ime naj nadomesti jugoslovansko, v skladu z mnenjem, da so antični Iliri slovanskega porekla. Kakor reče sam Gaj: » Naš namen ni posebna imena ukiniti, temveč jih pod skupnim narodnim imenom združiti...«

Skupen jezik:(o tem piše odlično v izpiskih iz Zgodovinskega časopisa): bogata dediščina dubrovniško – dalmatinske književnosti je botrovala temu, da je že Janko Drašković opravičeval uporabo štokavščine v svoji Disertaciji (glej nižje). Zahvaljujoč tej književni tradiciji je štokavsko narečje v književnosti ilirizma in v vsej hrvaški književnosti nasploh postalo knjižen jezik (se pravi, če upoštevamo Draškovićevo izjavo – v zgod. časopisu upoštevajo dejansko razglasitev...) že dvajset let preden je Vukova (Vuk Karadžić, tudi v izpiskih iz Zgodovinskega časopisa) jezikovna reforma uspela da popolnoma izrine umetno *slavenosrpštinu* iz književnosti vojvodinskih Srbov. Štokavščina Ilircev pa se je v marsičem razlikovala od Vukove, čeprav je hotela da v sebi združi različne elemente (v skladu z osnovno idejo ilirizma...) vseh narečij. Novi knjižni jezik se je ustvarjal v sodelovanju *pregalaca* iz različnih govornih področij, poleg kajkavcev (ki so se za skupen jezik najbolj žrtvovali) so sodelovali tudi tisti iz štokavskih (npr. Vekoslav Babukič) in čakavskih (npr. Antun Mažuranić) krajev. Skupen jezik je slonel tudi na uvedbi skupne *ortografije*.

Začetek ilirskega gibanja je večinoma datiran v 1835, ko se pojavijo Gajeve *Novine horvatske* in njihova književna priloga *Danice horvatske, slavonske i dalmatinske*. Zgodovinarji so književnost iz razdobja Ilirskega gibanja datirali 1835/36 – 1843, ko je prepovedano ilirsko ime. Ker je ime dve leti kasneje v literaturi spet dovoljeno, se širi dalje v javnem življenju.

Včasih je bilo razširjeno mišljenje, da je začetek gibanja 1832, ko grof Janko Drašković izda prvi politični spis v štokavskem narečju, Ljudevit Gaj pa pesem *Horvatov sloga i zjedinenje*. Šidak to mišljenje zavrne. Pravi, da v končni fazi tako razmišljanje ilirsko gibanje loči od narodnega gibanja kot neko njegovo stranpot. Znano pa je tudi mišljenje literarnega zgodovinarja Franja Fanceva (sicer že tudi pred njim), da idejo zbliževanja Južnih Slovanov, značilno za Ilirsko gibanje, potisne v korist ožje hrvaške, v bistvu veliko-hrvaške koncepcije. Šidak vse te podobne interpretacije, ki vidijo začetke v '32, zavrne z pojasnilom, da je v letih 1830 – 1832 šlo za osamljene primere posameznikov, ki pa so s svojim delovanjem postavili temelje gibanju, ki je vezano na Gajeve liste (časopise..).

Obstaja pa še več **interpretacij** (zraven zgoraj napisanih): ena južnoslovansko idejo Ilircev pojasnjuje z hiperprodukcijo hrvaške inteligence. To mišljenje je na videz marksistično, kot prejšnje pa poskuša s svojo vulgarizacijo odvzeti južnoslovanski ideji v hrvaškem preporodu njen pravi pomen.

Danes ni več suma, da je hrvaški narodni preporod kot gibanje, ki seveda ima svojo predzgodovino, v svojih prvih korakih z Gajevimi Novicami nosil v svojih temeljih idejo o jezikovnem in etničnem sorodstvu Južnih Slovanov.

Vplivi in okoliščine

Ilirsko gibanje se je lahko pojavilo samo v določeni zgodovinski situaciji. Neposredno pred njim so razna evropska nacionalna gibanja in revolucije, vezana na pariško Julijsko revolucijo 1830, pa tudi prvi viden spor med hrvaškimi in madžarskimi študenti v Zagrebu 1832.

Hitro širjenje madžarskega nacionalnega gibanja, ki je v svojih težnjah želelo ustvariti madžarsko državo od Karpatov do morja, je najbolj neposredno ogrožalo obstoj hrvaškega naroda in tako vplivalo na nastanek gibanja tudi med Hrvati. Hrvaški sabor je 1827 sprejel odločitev, da se madžarščina v hrvaške šole uvede kot obvezen jezik – materinski jezik se tedaj še sploh ni predaval. Politika madžarizacije se je začela širiti že 1790, po neuspešnem poskusu cesarja Josipa II., da se nemški jezik uvede tudi v ogrsko polovico države kot službeni namesto latinskega (to je spodbudilo odpor do nemškega jezika, naslonitev na madžarskega: zakaj pa ne na materinskega? Zaradi jezikovno pravopisnih tegob, o katerih malo nižje...).

V času francoske vladavine so ti med 1805-1813 poskušali, da tudi na hrvaško zemljo prenesejo neko svojo »revolucionarno dediščino« – to se je pokazalo za preuranjeno. Propadla je široko zasnovana reforma šolstva, predvsem zaradi nerazumevanja in materialnih tegob v katerih se je nahajalo kmetstvo. Mišljenje, da je francoska vladavina s svojim vplivom in uporabo ilirskega imena neposredno vplivala na kasnejšo preporodno gibanje, je pretirano!

Pomembnejši so vplivi socialnega in ekonomskega razvoja pri Hrvatih: prodor kapitalizma v dotrajano ekonomsko-družbeno strukturo fevdalnega sistema se je videl zlasti pri hitri rasti trgovine in prometa (predvsem pri razvoju velike žitne trgovine po rekah), kar je omogočilo številčno in materialno dvigovanje trgovske buržoazije. Slednja sama po sebi ni mogla biti nosilec nacionalnega gibanja, je pa s gospodarsko dejavnostjo vlivala družbi vse večji meščanski značaj, ki je postal značilen tudi za inteligenco različnega družbenega porekla, ki pa je postala nosilka preporodnega gibanja.

Od konca 18.stoletja je vidno rasel delež plebejskih študentov na zagrebški Akademiji znanosti. Večinoma so postajali duhovniki, cerkev jim je tudi omogočila šolanje. Stalno je upadal delež študentov plemiškega izvora, hkrati pa je rasel delež meščanskih študentov. Mnogi plemiški sinovi so se šolali na Ogrskem, med plemiči, ki so v Zagrebu ostajali, pa so prevladovali pripadniki malega kmečkega plemstva iz bližnjega Turopolja. Javno službo so, če izvezamo 7 svobodnih kraljevih gradov, lahko opravljali do 1844 le pripadniki plemiškega razreda. Poleg svobodnih gradov je bilo še 14 *vlastelinskih varoš*, ki so preko gospodarske dejavnosti obrtnikov in trgovcev na sejnih, ki so bili v njih nastanjeni, nekoliko pospeševali razvoj notranjega trga, čeprav je bilo vsakdanje življenje še vedno ozko povezano z poljedelstvom.

Srednje plemstvo je, kot tudi v sosednji Ogrski, dajalo osnovno obeležje vsemu javnemu življenju in odločalo je tudi o političnih vprašanjih, zato je uspeh preporodnega gibanja bil odvisen od tega, kakšno držo bo naraščajoče meščanstvo zavzelo nasproti njim.

Vpliv slavistike in jezikovnih tegob: že samo na hrvaškem ozemlju je stoletni razdvojen razvoj povzročil močan pokrajinski partikularizem, ki je preprečeval, da bi se hrvaškemu imenu priznalo prvenstvo nacionalnega imena. Nacionalno ime se je mnogo bolj povezovalo z imenom kajkavskih Hrvatov, njihov jezik *lingua croatica* se je že od davno razlikoval od *linguae illyricae*, kot se je kasneje pričela imenovati štokavščina (imamo torej kajkavščina versus štokavščina). Različni jeziki pa so bili tudi pri drugih južnih Slovanih. O pravopisnih vprašanjih je Vrhovac debatiral in prejemal pobude od Kopitarja – slavistika nosi pomemben vpliv, če hočemo pravilno dojeti slovansko misel v ideologiji ilirskega gibanja. Pomembni imena sta Šafarik in Jan Kollar, ki je v ilirsko gibanje pod Gajevim posredovanjem vnesel misel o hrvaško-srbski štokavščini kot jeziku književnosti na slovanskem jugu. Ni pa upošteval jezikovnih posebnosti Slovencev. Predpostavka o jezikovni enotnosti Južnih Slovanov, ojačana z mnenjem ideologa slovanske edinosti Kollara (ima idejo o štirih knjižnih jezikih za vse slovanske narode in je prepričan v slovanstvo antičnih Ilirov) je vplivala na širjenje ilirskega imena kot skupnega pred-imena za vse Južne Slované. Ta ideja je v sebi nosila teoretsko možnost ene nacionalno – unitaristične koncepcije, čeprav so se zavedali, da se iz več pokrajinskih imen J. Slovanov dvigajo tri kot rodoslovna ali genetična: Slovenci, Hrvati in Srbi, ki

nikoli ne bodo sprejeli kot skupnega imena enega izmed teh treh. (te zadeve so ful dobro pojasnjene v izpiskih iz Zgodovinskega časopisa).

Pomembne objave za začetke – pa vplivi pa to...

Publicistična dejavnost je ključna za širjenje preporodnih idej: uvajanje časnika v Hrvaško je bilo do Gaja neuspešno: 1792 Bogdanović dobi dovoljenje za izdajanje (le v Dalmaciji nekaj let izhaja dvojezičen list) časopisa; 1810 dobi Gorotić z Dunaja nalogo izdajanja hrvaškega lista kot propagande proti Francozom; 1814 dobi dovoljenje za tiskanje Antun Nač, a mu ne uspe, 1818 Šporer dobi dovolilnico za ogrski list, a mu ne uspe, 1830 pa dobijo privolitev Gaj in njegov krog...----»

Ker je bil meščanski razred v 30'letih šibak, sta ves pomen nosila inteligenca in duhovništvo; utirala sta pot buržoaznemu načinu življenja. Pomembna prelomnica v preporodnem gibanju je bil pojav cele generacije mladih pregalica (?) v začetku '30 let (do tedaj so se neke preporodne ideje neuspešno pojavljale le pri posameznikih). Ta mlada generacija je zrastle iz dvoletnega študija filozofije na zagrebški Akademiji med 1828 – 1830; neposredno po odločitvi hrvaškega plemstva, da postane madžarski jezik šoloobvezen. Manjkal je samo še človek na čelu...

To je postal Ljudevit Gaj, ki je študiral filozofijo v Grazu in pravo v Budimpešti, kjer je v stalni zvezi s Kollarjem zasnoval svojo življenjsko pot. **1830** objavi v kajkavščini »Kratku osnovu horvatsko – slavenskog pravopisanja«. S tem sproži ortografsko reformo (jezikovno reformo), ki ni namenjena le kajkavcem med Hrvati, ampak vsem južnim Slovanom, ki pišejo v latinici, njen glaven cilj pa je obramba pred madžarizacijo. V njej želi uvesti šumnike in s tem iz dvoglasnikov enoglasnik, pa tudi y dosledno zamenjati z i. Čeprav ta prva ideja ni nikoli uspela, se v modificirani obliki razširi kot gajica (v bistvu so male razlike: stehice pri šumnikih so po madžarskem vzoru...) Naslednji korak, kot je navedel v koncu omenjenega spisa, je vpeljava skupnega književnega jezika za ves slovanski jug. Že v 1832 je s kolegi iz Zagreba pričel s pripravami na izdajanje prvih hrvaških novic.

Nujnost borbe proti madžarizaciji je pokazal tudi protonotar kraljestva Josip Kušević, ki je v latinskem jeziku prvi poskusil v celovitem pregledu prikazati iura municipalia, javno pravo, s katerim se je Hrvaška kot poseben del (kot združena kraljevina znotraj krone sv. Štefana) razlikovala od ostale Ogrske. Važen je odmev, ki ga je njegov spis doživel med mlado generacijo, čeprav je bil Kušević predstavnik službene fevdalne Hrvaške. Klerik Pavao Štoos ta odmev jasno pokaže v pesmi »Kip domovine vu početku leta 1831«. Gre se za to, da so nacionalne ideje in nacionalen jezik že od začetkov povezovali z obrambo municipalnega prava, ki je Hrvaški zagotavljalo njeno državnost.

V sledečem letu **1832** so se oglasili Štoosovi kolegi: teolog Jožef Kundek s pesmijo »Reč jezika narodnoga« in pravnik Ivan Derkos, ki je v latinščini napisal spis »Genij domovine nad svojim sinovima koji spavaju« s katerim je prvi dal dobro obrazloženo podlago ideji o edinosti književnega jezika za Troedinico, v katerem bi bila zastopana vsa tri hrvaška narečja s težiščem na štokavščini kot najširšem izmed njih. Pomemben pa je tudi Matija Smodek, ki je 6. 11. 1832 začel na Akademiji s prostovoljnimi predavanji iz materinskega jezika v kajkavščini, ki je za seboj imela že dolgo uhojeno tradicijo.

Istega leta je Gaj na svoje stroške objavil staro pesem slovanskega pastorja Đure Rohonya, ki se je širila v kajkavskem prevodu in tako (po besedah sodobnika Dragutina Rakovca) prebudila globoko uspavan patriotizem Hrvaške in Slavonije.

To pa je tudi leto, ko mlajše generacije odkrijejo 60-letnega grofa Janka Draškovića, ki se je priključil mladim ter jim pomagal s svojimi izkušnjami in ugledom. Njegova »Disertacija«, ki je objavljena anonimno, ni razprava temveč neke vrste navodila za hrvaške poklisare v ogrskem parlamentu, ki je od 1832 – 1836 razvijal do tedaj neobičajno reformno delovanje. Drašković spis imenuje razgovor in v njem razloži svoje mišljenje o vseh važnih vprašanjih za nadaljnji razvoj Hrvaške. Čeprav to naredi z velikim obzirom do hrvaškega plemstva, v njem izdela celoten program politične aktivnosti na vseh področjih javnega življenja. Sicer pretirano mu je dati značaj nacionalnega programa za hrvaški narod do propada Habsburške monarhije, je pa v njem izrazil tiste razvojne tendence, ki so se hitro zatem izrazile v preporodnem gibanju. V bistvu gre za prvo politično brošuro, ki je izšla v hrvaškem jeziku (v štokavščini kot jeziku večine).

Tudi za Draškovićeve poglede je značilno ozko povezovanje moderne nacionalne ideje z zgodovinskimi državno-pravnimi shvačaji. Ne zamišlja si le enotnost hrvaške zemlje temveč Veliko Ilirijo na temelju jezične sorodnosti. Pomemben je, ker Ogrski prvič po 1779 (ko je Hrvaška podrejena ogrskemu namestniškemu svetu kot skupni vladi) postavi zahtevo, da Hrvaška ponovno dobi svojo

samostojno vlado z hrvaškim kot službenim (uradnim) jezikom. Hkrati se je zavzemal za razvoj industrije, organizacijo kreditov, ustanavljanje strokovnih šol. V fevdalne družbene odnose pa ni drezal: ni šel dlje od humanizacije fevdalizma in možnosti, da se v interesu samega plemstva vsaka pametna kmečka glava izšola. Proti hitrim družbenim spremembam je za vzor imel angleško konzervativno politiko.

1833 v Karlovcu Antun Vakanović izda še en spis proti madžarizaciji: gre za nemški prevod pesmi slovaškega pastora Samuela Hojča »Sollen wir Magyaren werden?«.

1833 tudi Gaj v avdijenci pri kralju dobi načelno odobritev za izdajanje političnega časopisa, kar mu ogrsko namestništvo ni hotelo dati. Do tega časa dobi na svojo stran ne le zagrebško mladino, temveč tudi tisto, ki se je zbirala v Bratislavi (Požun) in na Dunaju.

Ilirci so pogosto v svojih spisih omenjali Pavla Vitezovića; tako je Rakovac mislil npr, da je imel V. pred očmi enak cilj kot oni.

Gaj (meščan) ni bil plemič – ta okoliščina je omejevala njegovo politično delovanje. Zato je bila tolikšnega pomena Draškovićevega podpora gibanju – njegov položaj aristokrata v družbi. Glede kmečkega vprašanja so bili preporeditelji prisiljeni, da se prilagodijo razrednim interesom plemstva. Samo na ta način so lahko gibanju dali nacionalno obeležje, ki so se mu je na vasi pridružilo je duhovništvo – Gaj je njihovo podporo dobil z zavračanjem enakopravnosti protestantom, čeprav je enakopravnost priznaval pravoslavcem. Pomembna za gibanje je bila (kot že omenjeno) mladina in ženske, katerim je dal nov knjižni jezik in tako izrinil nemščino iz njihovih krogov.

Nasprotniki gibanja so bili t.i. »dobri Hrvati«, branilci kajkavske književne tradicije, ki so se zapirali v ozke meje pokrajinskega hrvaštva. Ilirci so v desetih letih izgradili nacionalno kulturo, medtem ko njihovi nasprotniki niso razvili ničesar takega; so pa do 1848 tudi sami sprejeli neke osnovne ideje preporediteljev – štokavščino kot književni jezik in Gajevo pravopisno reformo.

Začetki časopisne dejavnosti pa vsega kar gre poleg...: ko je vlada 9. 8. 1834 končno odobrila Gajevo prošnjo, podprto s priporočili hrvaških župnij, se v njegovem krogu sestavi razglasni tekst, objavljen 20. 10. Na konceptu tega razglaša se izoblikuje četverica; kasnejši kodifikatorji novega knjižnega jezika: kajkavca Gaj in Vukotinović, čakavec Mažuranić ter štokavec Babukić. Ker je ogrski namestniški svet že 1833 namesto političnih novic odobril izdajanje književnega časopisa, se je Gaj tudi po dovoljenju v začetku 1835 odločil, da zraven političnih »Novine Horvatzke« (Novic Hrvaških), ki so tako ali tako smele le prenašati že objavljene politične vesti, doda še tedensko književno prilogo »Danica Horvatzka, Slavonzka i Dalmatinzka«, na katero je prenesel težišče dela. Danica je postala glasilo preporednega gibanja: že od začetka so bile v njej priloge v štokavščini, od 10. številke dalje pa novi pravopis. Ko so Novice z novim letom 1836 začele v celoti izhajati v štokavščini, je Gaj ime obeh časopisov zamenjal z ilirskim: Ilirske narodne novine in Danica Ilirska. Skupen knjižni jezik je želel razširiti s Troedine na celotno Veliko Ilirijo, kateri da še večji obseg od Draškovića, saj vanjo vključi vse južne Slované¹.

V istem letu izhajanja Danice je Gaj dal dokončno obliko ortografski reformi: v petih primerih je žrtvoval načelo ena črka za en glas (lj,nj,dj,gj in tj). Njegova gajica se je s časom razširila med vse Slované, ki so uporabljali latinico.

Poleg tega je v 1837 uspel dobiti privilegij za odprtje lastne tiskarne, s čimer je vidno pospešil razvoj ilirske književnosti, že v 1836 pa je objavil svoj predlog o osnovanju »Društva prijatelja narodne izobraženosti ilirske«, ki bi, poleg znanstvenega delovanja – še posebej na jezikovnem področju, izvršilo potrebne priprave za odprtje javne knjižnice in narodnega muzeja. Hrvaški sabor je sicer dojel osnovno misel tega predloga, a ga ni potrdil.

Za hitro širjenje preporednih idej je Gaj že takrat razumel pomen popevk s preprostimi melodijami, ki se hitro zapomnijo. Sam je uglasbil (začetek 1835) »Horvatov sloga i zjedinjenje«, ki je ostala popularna tudi v časih po ilirskem gibanju.

¹ Da mu notranja delitev med južnimi Slovani ni bila popolnoma jasna, se vidi iz članka »Naš narod« (1835): Gaj uporabi jezikovni kriterij – zaradi tega vse Slované smatra kot eno narodnost, v kateri vidi štiri velike člene (to je takrat zelo razširjeno), eden izmed njih je ilirski. Ko je kot genetična ali rodoslovna imena izpostavil Slovence, Hrvate in Srbe, mu tudi za to ni uspelo dati nekih vernih kriterijev.

Vsi ti začetki preporodnega dela padejo v dobo, ko ogrski sabor v letih 1832-1836 poskuša ogroziti posebni državnopravni položaj Hrvaške (municipialno pravo...). Že po obnašanju plemstva na hrvaškem saboru, ki se je sestal pred skupnim saborom, se je videlo, da Draškovičev spis ni ostal brez odmeva. Še večji pomen mu je dalo zakonsko delovanje ogrskega sabora. Novi urbar (?) je povzročil, da je večino hrvaškega plemstva začelo nasprotovati uvajanju madžarskega jezika, tako da je ta socialna reforma vplivala na mnoge konzervativne plemiče, da se pridružijo narodnemu prepородu. Ob priliki, ko se predlaga »Društvo izobraženosti ilirske...« se v saboru prvič pojavi nekaj, kar bi lahko smatrali kot opozicijo kasnejših madžaronskih plemičev (ki uspejo – kasneje, pridevnik ilirski zamenjati z narodni). Tu so začetki diferenciacije, ki v vrstah hrvaškega plemstva 1841 pripelje do nastanka prvih političnih strank.

V 1838 se v večjih mestih (najprej v Varaždinu, nato Karlovcu in Zagrebu) pojavijo čitalnice; postanejo tista organizacijska oblika, ki pristašem narodnega prepороda olajša sestajanje in dogovarjanje o narodnih stvarih... Največji vpliv na nadaljnje dogajanje gibanja je imela Ilirska čitalnica v Zagrebu, ki je pod predsedovanjem Draškovića uspešno vplivala na nastajanje drugih, za gibanje nujnih ustanov: knjižnice, zbora »*Matice Ilirske*« za izdajanje knjig, *domorodnega* teatra, Gospodarskega društva.

V prvih petih letih po izhajanju »Gajevih« časopisov so ilirci razvili do tedaj neobičajno plodno **delovanje v novem knjižnem jeziku**: nastali sta dve slovnici, s katerima je začela delovati t.i. zagrebška filološka šola:

- Vjekoslav BABUKIĆ, 1836: *Osnove slovnice slavjanske narečja ilirkog* : s tem postavi čvrst temelj novemu knjižnemu jeziku, ki se je od Karadićeve reforme razlikoval po tem, da se z osvajanjem različnih jezikovnih in pravnopisnih elementov poskuša približati tudi ne – štokavcem;
- Antun MAŽURANIĆ, 1839: *Temelji ilirskog i latinskog jezika za početnike*;

Poleg jezikovnih problemov je prepородno gibanje pozornost obračalo tudi k poznavanju preteklosti:

- Stjepan MOYSES, 1836 ponovno izda Vitezovičev spев »*Odiljenje sigetsko*«. V uvodu poleg jezikovnih in črkovnih vprašanj osvetli tudi življenje Nikole Šubića Zrinskega. V prevodu izda tudi rokopis »*Dika i kod neprijatelja*«
- Ivan ŠVEAR v obsežnem delu *Ogledalo Iliriuma* poskuša prvi preteklost južnih Slovanov prikazati v novem knjižnem jeziku in v duhu ilirske nacionalne ideje.

V tem času izstopajo s pesmimi, proznimi in dramskimi deli:

- Ivan MAŽURANIĆ: pesem »*Viekovi Ilirije*«;
- Stanko VRAZ: »*Đulabije*«, ki 1840 izidejo tudi v obliki knjige;
- Antun MIHANOVIĆ, 1835: pesem »*Horvatska domovina*«, ki kasneje postane hrvaška himna;
- Ljudevit VUKOTINOVIĆ 1838 in 1840 objavi dve knjigi pesmi in pripovedk;
- Dimitrij DEMETRI, dramski poskusi;
- Ivan KUKULJEVIĆ, 1838 dramsko delo »*Juran i Sofija*«;
- Dragutin SELJAN v 1840: »*Početak, napredak i vrednost Literature Ilirske*«.

Gaj dobi 1839 od vladarja briljantni prstan za svoja književna prizadevanja; pomembni pa so predvsem njegovi spisi s programskim značajem.

Odzivi pri drugih narodih: ilirizem se je najbolj razširil na Hrvaškem, kjer so ga po podeželju začeli širiti duhovniki – tako je postalo vertikalno in je nazadnje preželo vse sloje. Drugi narodi so ga sprejeli različno...

Že v razglasu za 1836. leto je Gaj omenil pojav odpora pri nekaterih Srbih in Hrvatih; v razglasu (gre za razglas časopisa pred sledečim letom, če sem prav skužla..) za leto 1840 je svojo pozornost usmeril na vprašanje ogrskih Srbov (med ogrskimi Srbi se ideja sicer ni prijela, je pa bila vseeno močnejša kot v Kneževini Srbiji, glej nižje) ki je postajalo vse aktualnejše. Kakor meni, občutenje južnoslovenskega zavezništva ne sme biti ovirano zaradi različne veroizpovedi ali pisave (BTW, Srbi so pravoslavci in pišejo v cirilici). Z obzirom na cirilico je omenjal kot dolžnost vsakega učenika ilirskega izobraževanja znati pisati tudi v cirilici; v 1837 je celo poskušal dobiti dovoljenje za uporabo cirilice v svojih časopisih, kar pa mu ni uspelo. Ilirsko gibanje je sprva doživelo močan

odmev med Srbi v Vojni Krajini, z odporom pa so ga sprejeli vojvodinski Srbi, ki so s svojim književnim in kulturnim delom že od prej usmerjali nacionalni razvoj srbskega naroda nasploh. Ta odpor je bil razumljiv in neizbežen, saj je na začetku stoletja tu vzknilo srbsko državno jedro, ki bi lahko postalo privlačno središče za ves srbski narod. Ta odpor (pri katerem ni šlo za vprašanje jezika kakor pri Slovencih) je ilirsko ime želel nadomestiti s srbskim (ki je samo eno od vseh treh genetičnih!!packi!!), s tem pa bi se izničila misel o popolni enakopravnosti vseh treh nacij...Tak odnos je posledica zelo razvite srbske nacionalne zavesti, ukoreninjene v religiji, ki nosi neverjetno močno nacionalno obeležje (v primerjavi s krščanstvom...) in seveda drugačne pisave...Ta boj med nacionalnimi koncepcijami ilircev in vojvodinskih Srbov, ki so svoj odpor prenesli tudi na Kneževino Srbijo, je postal najmočnejši v med 1839 – 1841; ilirska ideja se je prijela le med srbskimi intelektualci v Hrvaški.

Šidak pravi, da se vztrajanje pri skupnem jeziku, ki je bilo najbolj moteče za Slovence, katerih jezik se je tudi najbolj razlikoval, ne more smatrati kot težnja po njihovi pohrvatitvi. A vendar primer Stanka Vraza, ki je s pristajanjem na Ilirsko gibanje prenehal biti slovenski pesnik, kaže, da bi isto usodo morali doživeti vsi slovenski književniki. Vedeti pa moramo, da, ne glede na šibko narodno gibanje, ki je zaostajalo za hrvaškim, slednje v Sloveniji korenini v delih protestantskih piscev iz 1550, ki so že takrat postavili osnove slovenskemu jeziku. Zato je ilirka ideja pospešila bujenje nacionalne zavesti v določenih krajih, ki so bili v njenih časih pod največjo nevarnostjo germanizacije (Štajerska in Koroška), na Kranjskem, kjer je bilo jedro slovenstva, pa ni doživela večjega odmeva – nek delež mladine se je za ilirizem sicer navdušil, vendar je prevladalo mnenje, da se bodočnost slovenskega naroda lahko zagotovi le z ohranitvijo njegove jezikovne individualnosti, kar je močno poudarjal tudi Prešeren. So pa Slovenci od Ilirskega gibanja dobili gajico.

V Bosni so mladi franjevci, zbrani okrog Ivana Franje Jukića, že med 1839 – 1840 pod Gajevim vplivom² pristali na ilirizem in tako vzbudili sum pri turški oblasti. Na podoben odmev je ilirizem naletel pri hrvaški duhovščini v Istri, ki je kasneje na svojih plečih nosila velik del nacionalne borbe (Juraj Dobrila je tam pripravil prvo fazo preporoda). Gajevo potovanje v Dalmacijo 1841 je tudi tam, predvsem v Dubrovniku, naletelo na močen odmev, četudi ni takoj naletelo na neko boljše zasnovano razumevanje.

Nastanek strank: zasedanje ogrskega sabora v času 1839 – 1841 je sprožilo iniciativo, da se nasprotniki ilirizma na Hrvaškem povežejo v posebno politično stranko – tako 1941 nastane *»horvatsko – ungerska stranka«* (omenjena tudi kot *horvatsko – vugerska stranka*, ilirci pa so jo s pravim razlogom imenovali *mađaronska stranka*). Vodijo jo aristokrati, naslanja pa se na vaško plemstvo, od katerega je predvsem tisto iz Turopolja (zraven Zagreba) odigralo odločujočo vlogo v strankarski borbi do revolucije 1848. *Mađaromani* (kot se tudi imenujejo) so se zavzemali predvsem za širjenje madžarskega jezika; pristali so celo na politiko madžarizacije, ki je ta jezik hotela narediti službeni (uradniški) namesto latinskega. Obsojali so uporabljanje ilirskega imena ter se imeli za prave Hrvate – hrvaško ime pa so povezovali samo s kajkavskimi Hrvati. Po vzoru svojih zaveznikov, madžarskih liberalcev (tudi sami so se imeli za liberalce), so se borili za enakopravnost protestantov, čeprav so bili v drugih socialnih in kulturnih pogledih nadvse konzervativni. Poleg vsega tega so bili pripravljani, da hrvaško municipalno pravo žrtvujejo za idejo velikega *»Magyarorszaga«* (velike Madžarske); v skrajnem primeru bi celo obšli hrvaški sabor z neposrednim zastopništvom hrvaških županij³ v ogrskem saborju.

Ilirsko gibanje je moralo, v želji ohraniti svoje cilje, ustvariti svojo stranko – 1941 nastane *Ilirska narodna stranka* (tudi oni so zelo konzervativni – opomba iz zapiskov, Stergar). Nobena od strank ni takoj sestavila programa, v katerem bi izrazila svoja stališča do vseh aktualnih vprašanj. Narodnjaki so kot neke vrste program uporabljali dobro premišljeno parolo, v katero je Gaj vključil to, kar je bilo za preporodno gibanje potrebno: *»Da Bog živi konstituciju ugarsko, kraljevinu Hrvatsku i narodnost ilirsku!«* Poudarjanje ogrske ustavnosti je bilo velikega pomena, saj se je z zahodno polovico monarhije še vedno upravljalo absolutistično (avstrijski del..), zato se ilirci niso borili proti ogrski ustavi, temveč le za pravico municipalnega prava in v zvezi z njim za samostojno vlado, neodvisno od Ogrske. Pojem narodnosti v prvi vrsti označuje nacionalno zavednost, lahko pa je tudi

² O tem piše npr. Mažuranić: »Kar je napisano v Novicah in Danici, to smo MI naredili. A kar je zunaj, doli v Slavoniji, Bosni in Dalmaciji, da se je tam razplamenil sveti narodni ogenj, to je v največji meri Gajevo delo«.

³ Kolko vem županije niso ne občine ne župnije!!

pomenil edinstvo južnih Slovanov po jeziku, pesmih, običajih, se pravi po skupni kulturi širokih narodnih slojev.

Zraven programske parole so ilirci v politično borbo vnesli tudi neke druge novosti: na skupščini varaždinske županije so se 1841 pojavili v *surki* z rdečo kapo kot nacionalni obleki; zaradi tega so jih nasprotniki krstili za »*crveno stranko*«. Uporabljati pa so pričeli tudi poseben grb s polmesečem in zvezdo, ki so ga imenovali »*ljeljivom*«.

Že ob koncu 1841 so narodnjaki »zmagali« v križevski in varaždinski županiji, v 1842 pa še v zagrebški. Ker se je ta borba odvijala med plemstvom, Gaj kot ne-plemič ni mogel neposredno sodelovati, vendar je še vedno opravljal neke organizatorske aktivnosti. Zaradi plemiško obarvanega strankarskega boja se zdi, da je ves hrvaški narodni preporod bil v rokah plemstva. Ker so njegovi nasprotniki izhajali iz vrst visoke aristokracije in vaškega plemstva, se sklepa, da je narodnjake zastopal srednji sloj plemstva. Med malimi plemiškim občinami (vaško plemstvo) je bila izrazito madžarsko razporejena turopoljska, tudi ostale pa so se bale, da bodo z zmago ilirizma priključeni avstrijski Kraljevini Iliriji... Vseeno se ne more stoprocentno reči, da je vso srednje plemstvo podpiralo ilirce. Je pa res, da so neko svežino v hrvaško javno življenje z mladimi prispevali le ilirci. Tudi k bogatenju narodne kulture niso *mađaroni* prispevali ničesar – iz njihovih vrst ni prišlo niti eno književno delo.

Delovanje ilircev: V 5. desetletje so ilirci stopili z razširjenim organizacijskim delovanjem. Konec 1841 je osnovano »*Hrvatsko – slavonsko gospodarsko društvo*« s poglavitnim ciljem, da pospeši razvoj poljedelstva. V njegovem okviru je pod vodstvom Dragutina RAKOVCA izhajal »*List mjesečni*«. Neodobreno književno društvo je nadomestila »*Glavnica Matica Hrvatska*« – tako je zagrebška čitalnica imenovala fond za izdajanje knjig. Hrvaško književnost so zastopali intelektualci, nižja duhovščina in nižje plemstvo, daleč pa so ji bili aristokrati, trgovci in obrtniki. V okviru Gospodarskega društva je, s trudom Rakovca, nastal 1843 *Narodni muzej*.

RAKOVAC je skupaj z VRAZOM in VUKOTINOVIĆEM v 1842 začel izdajati prvi književni časopis, ki se je z Vrazovo zaslugom množično izdajal tudi med drugimi slovanskimi narodi (700 izvodov na izdajo – medtem ko Gajeve Novice malo pod 400), imenovan »*Kolo*«.

Nov književni jezik je Hrvaški sabor 1840 sprejel z osnovanjem posebnih katedrov na Akademiji in vseh gimnazijah; skladno s tem je 1842 izšel »*Nemačko-ilirski slovar*« (MAŽURANIĆ, UŽAREVIĆ) – je prvo takšno delo, tiskano v gajici. V 1843 Dragutin SELJAN izda prvi zvezek »*Zemljopisa pokrajina ilirskih*« (drugi zvezek ni ugledal luč življenja..©).

Ožje književno področje je bilo do 1845 zastopano z pesmimi in proznimi deli VRAZA, KUKULJEVIĆA, VUKOTINOVIĆA, DRAGOLJE JARNEVIĆEVE in drugih. Na dramskem področju je Demetrij DEMETER s svojo »*Teuto*« napisal najbolj zrelo dramsko delo ilirske književnosti. Najmlajši MAŽURANIĆ (MATIJA) je napisal »*Pogled u Bosnu*, njegov brat pa upesnil Gundulićeva »*Osmana*«.

Za razliko od mađarona so ilirci spesnili in »prepevali«© mnogo budnic in *davorija*, mnoge so jih preživele.. Ko se v to delo vključi Vatroslav LISINSKI, skupaj z A. STRIGOM osnuje prvo svetovno »*ilirsko glasbeno društvo*«. RAKOVAC in VUKOTINOVIĆ sta izdala 1842 »*Pesmaricu*« z najbolj priljubljenimi patriotskimi pesmimi.

Posebno obeležje dajo delu ilircem njihovi programski spisi, v katerih RAKOVAC, VUKOTINOVIĆ, GAJ, KUKULJEVIĆ IN ŠULEK v letih 1842 – 1844 obširno razložijo osnovno razumevanje ilirskega gibanja. Ilirska stranka je smatrala RAKOVIČEV »*Mali katekizam za velike ljude*« (1842) za najboljšega tolmača svojih ciljev. V njem kot cilj gibanja R. poudari neoskrunjeno čuvanje municipalnega prava, ker je slednje temelj njihovega političnega bitja. V političnem pomenu se ilirsko ime omejuje le na »Iliriju ugarsku«, to je Hrvaško, Slavonijo in Dalmacijo!⁴

V obliki eseja VUKOTINOVIĆ predstavi osnovne cilje preporodnega gibanja mnogo bolj strnjeno a zelo jasno v tekstu »*Ilirisam i Krotisam*« (1842): te pojme najprej politično določi. Pravi, da ilirizem v političnem smislu ne obstaja, kakor v književnem smislu ne obstaja kroatizem. Ilirizem je le na področju slovnice, kakor je kroatizem na področju politike; potrebo ilirskega imena za skupen knjižni jezik opravičuje, kakor Gaj in Rakovec, z dejstvom, da se niti hrvaški niti srbski niti slovenski narod ne bo odrekel svojemu imenu na račun katerega od drugih dveh imen...

⁴ Nujno je ločiti ilirizem na področju književnosti in slovstva ter na področju politike!!! Se mi zdi da to poudari tudi Stergar!!!

V razglasu za novo leto izhajanja svojih listov je GAJ v decembru 1842 kot poglavitno izpostavil vprašanje odnosa ilircev do svojih »starih pravic« Hrvške in vprašanje plemenske individualnosti znotraj ilirizma. (za kaj gre? Tu pa zgoraj se vidi ta razlika med političnim pa kulturnim ilirizmom...Pazi, to je pomembno!) Gaj teži za skupno »ilirsko narodnostjo vsega ilirskega naroda«, NI pa unitarist v smislu negiranja tistih narodnih posebnosti, ki so dovedle do oblikovanja posebnih nacij. Gaj tako svojim novicam da za poglavitno nalogo »svobodno, z ogrsko krono združeno konstitucionalno, municipalno Ilirijo«, to je troeno kraljevino dalmatinsko – hrvaško – slavonsko. Za razliko od tega pa Danica kot književno – zabavni list še dalje izvršuje nalogo *glasonoša* književne sloge celega ilirskega naroda, kje koli ta živi.

KUKULJEVIĆ v enem od člankov v nemškem jeziku označi edino tendenco ilirskih Hrvatov in Slavoncev, da zaščitijo svojo konstitucijo, svojo pravo in narodnost, vse, kar so dobili po zaslugi svojih dedov.

Tudi ŠULEK se v istem času zoperstavi madžarskim obtožbam, da ilirci nameravajo politično združiti več južnoslovanskih narodov. Ni se sicer posluževal z jasnimi Vukotinovičevimi pojmi (s katerimi je slednji ločil politični od književnega ilirizma), je pa ilirizem delil na širšega in ožjega, od katerih prvi sledi političnim ciljem (jaz bi rekla da drugi, samo tak je v literaturi...). Iste misli Šulek zastopa dve leti kasneje, ko v času prepovedi ilirskega imena kot urednik Danice 1843 v Beogradu objavi anonimno brošuro »*Šta nameravaju Iliri?*«. Šulek se osebno zadržuje pri poudarjanju pomena municipalnega prava Hrvške, ob tem pa opozarja na različen pomen imena Iliria – to ime se lahko uporablja le v književnem jeziku, v političnem smislu bi ga bilo uporabljati norost..! Odgovarjajoč na vprašanje, če je resnica, da Iliri želijo neko novo carstvo ustvariti, Šulek odločno zavrača tako možnost.

Z vsakim od teh programskih spisov je njegov avtor poskušal dati svoj pečat, a osnovna ideja (ločiti politični od kulturnega oz. književnega kroatizma, v besedah Vukotinovića), je bila skupna. S temi spisi je Ilirska stranka, ki se je po prepovedi tega imena 1843 imenovala Narodna, poskušala definirati svoje mnenje v pomembnih vprašanjih nadaljnjega narodnega razvoja. Rakovičev spis je uradno krstila za svojo politično izpoved.

Ni sicer mogoče v celoti zanikati, da se ideja političnega ilirizma pri nekaterih nacionalistih v resnici ni pojavila. Zanimivo je pričanje poljskega agenta Franje ZACHA, ki je v zimi 1843/44 v sodelovanju z Gajevim zaveznikom Sjepanom Carem za srbskega ministra Ilija Garašanina izdelal »plan slovanske politike Srbije«, v katerem je trdil, da Gaj ne namerava ustvariti ilirskega kraljestva, temveč srbsko carstvo v družini Karađorđevi.. In da v resnici ime Ilirizem pomeni združitev vseh južnih Slovanov v eno državo. V resnici naj bi Gaj v 1848, v *saopćenju* samega Garašanina, razmišljal o tem, da se združitev naredi med vsemi južnimi Slovani in da se eno carstvo vodi iz Beograda... Manjka pa za take trditve več izvernih podatkov... To trditev v bistvu potrjuje le en sam, ta podatek, je pa v nasprotju z vsem, kar je Gaj do konca življenja povezoval z ilirskim imenom, čeprav se zdi, da je njegov končni cilj bila združitev vseh južnih Slovanov. Če čemu, bi ta združitev bila morda bližja obnovitvi Dušanovega carstva...

Prepoved ilirskega imena in: zaostrena politična borba, kakršne še Monarhiji ni bilo, je kaclerja Metternicha prepričala, da je **11. 1. 1843** pri vladarju dosegel prepoved ilirskega imena in grba. Vendar (kljub izgledom...) cilji prepovednega gibanja ostali nedotaknjeni – celi sam vladar jih je vzel pod svojo zaščito.

2. 5. 1843 Ivan KUKULJEVIĆ prvi v Hrvaškem saboru govori v hrvaščini o uvedbi hrvaščine v javno življenje namesto latinščine.

Vseeno je prepoved imena in grba hud udarec: mnoga dela so zaplenjena, položaj narodnjakov v družbi oslabi, Gaj pa zaradi mnenja, da je prepoved v prvi vrsti posledica njegovega političnega delovanja, počasi izgublja neposreden vpliv na politiko.

Ogrski sabor je 1843/44 ponovno poskušal, da s svojim predlogom Osnove o madžarskem jeziku in narodnosti doseže madžarski službeni jezik v Hrvaški, vendar zaradi cesarja ni uspel; slednji pa tudi ni prepovedal latinščine.

Cesar 23. 1. 1845 ilirsko ime dovoli v književne namene; s tem se na zagrebški akademiji osnuje katedra za ilirski jezik. Cenzure je bila znatno oblačena, vse to pa posledica dejstva, da si je vladar želel pomiritve obeh strank. V Beogradu tajno izhaja Branislav, periodični letaki, ki so kritizirali Madžare in se zavzemali za ideje gibanja ter reformiranje prihodnjega hrvaškega sabora.

Čeprav se je zdelo, da cesar želi okrepiti Narodno stranko v »boju«, se je zdelo, da bo naredil karkoli, kar bo to politično borbo oslabilo. Eno od možnosti so zahtevali madžaroni → naj vaško plemstvo dobijo osebno pravico sodelovanja v hrvaškem saboru: s tem bi madžaroni zaradi velike podpore turopoljskih plemičev zelo profitirali...

Zaradi kolebanja Dunaja so madžaroni na ponovnih volitvah v zagrebški županiji 1845 zmagali – s tem so obdržali oblast do maja 1848. To jim je uspelo kljub **srpinjskim žrtvam**, ki so 29.julija 1845 padle zaradi nepremišljenega blokiranja izhoda iz trga in vojaškega streljanja na demonstrante. Narodna stranka v tem vidi simboliko, »mit« in še zaostri položaj. Neposredno po zmagi v zagrebški županiji je ogrska stranka uvedla ogrsko pravo v hrvaškem saboru⁵. Tedaj so se politični vrhovi na Dunaju zavedli svoje napake; drugi dan po zasedanju hrvaškega sabora 23. Septembra je ban prebral kraljevi restrikt o odvzemu pravice individualnega glasovanja v saboru. S tem je glavna nevarnost odstranjena: pravico do glasovanja ima le še turopoljski župan, kakor pred 1819. To in še druge zaključke sprejme sabor na razpravi, ki sledi: poveča število županijskih zastopnikov, hkrati pa odredi, da ne glede na število banskih zastopnikov županijskim pripada polovica vseh glasov. S tem narodna stranka v saboru dobi večino.

Kljub porazu v zagrebški županiji gibanje ni na ničemer izgubilo: izhajajo književna dela, pesmi, poseben pomen ima Narodni muzej, Narodni dom, nov knjižni jezik na Akademiji, delovanje Gospodarskega društva, prva hrvaška hranilnica,...

Po letu 1845 narodna stranka sodeluje z vladno stranko ogrskih neokonzervativistov (narodnjaki so ves čas zelo konzervativni – večina jih je plemičev, v nekaj je v njih tudi demokratov...) in tudi zato se ponovno začne omenjati nujnost političnega programa, s katerim bi se tudi razmejili napram drugim. Kot podloga naj bi se uporabil Vukotinovičev neobjavljen načrt iz konca 1846, s katerim bi narodna stranka postala izrazito liberalna, vendar ga takrat še ne sprejmejo. Zaradi povezovanja z neokonzervativci se nekateri želijo odcepiti (krog Mažuranića, Kušljana) Vendar se na sestanku 1847 odločijo za enotnost; tudi zaradi zmage radikalne struje v Ogrskem državnem zboru, ki je pomenila grožnjo – morali so ostati enotni!

27. 10. 1847 hrvaški sabor proglasi narodni jezik kot diplomatični javni jezik. Le deset dni zatem Narodna stranka v »Narodnih zahtevanjima« objavi dokaj napreden program, s katerim vstopijo v 1848...(ostane tudi takrat program...)

Gaj se 1846/47 povezuje z avstrijskimi oblastmi; dobi finančno pomoč za svoje publikacije, s tem pa si pokvari politični ugled še bolj. V 50' in 60' bankrotira in v 70' v revšini umre. (njegov pomen je vseeno jasen: jezikovna reforma, publicistični vidik, začetno politično delovanje).

⁵ Prenehanje izdajanja Gajevih novic, zaprtje tiskarne, prepoved novega knjižnega jezika in pravopisa, skidanje ustanove kredencionalista, tudi proti posebnemu hr.konziliju.

2. Izpiski iz Šidak: Hrvatski narodni preporod – ilirski pokret, 3.poglavje

Dalmacija 1835 – 1847

Zraven italijanskega značaja Dalmacije je čutiti vpliv sosednje Hrvaške – ilirskega gibanja. Vendar so nepremostljive težave (tuja šola,..) povzročile, da se je gibanje omejevalo le na skupinice posameznikov, brez odobravanja med zaostalim preprostim ljudstvom, podvrženim sumničanju in pritiskom vsemogočne policije in birokracije...

Impulzi iz Hrvaške so uspešno delovali med pravoslavniimi ljudmi – ker so se zaradi svojega nacionalnega verskega karakterja slednji hitreje izolirali in preprečili preveliko asimilacijo (Italijani..) Tako je Šibenčan BOŽIDAR PETRANOVIĆ začel izdajati list »Prijatelj Prosvještenija – Srbsko-dalmatinski almanah za leto 1836«. Že 1838 se list seli v Zadar pod nazivom »Srbsko-dalmatinski magazin«. Tudi nanj so se izvajali pritiski, vendar je dunajska vlada tudi tukaj (kot tudi pri Gaju) v interesu držati Madžare na neki distanci listu pustila izhajanje.

Petranovičev list kot prva dalmatinska knjižna revija v narodnem jeziku je s svojo vsebino deloval na izobraženo, vendar nacionalno NEorientirano dalmatinsko sredino. Tiskan v cirilici je vseboval tudi priloge v latinici. Petranović je bil pristaš Gajevega gibanja; imel se je za Ilirca iz Dalmacije, si z Gajem dopisoval ter ga v Dalmaciji tudi propagiral. Na čelu uredništva je Petranovičev naslednik Đorđe NIKOLAJEVIĆ.

Zasluge za bujenje narodne zavesti in tudi Šibenčan ŠPIRA POPOVIĆ, trgovec, ki je negativno reagiral na dunajsko politiko in njihove dalmatinske pristaše, že 1839 obsojajoč dalmatinske Hrvate in Srbe, ki so pozabili na svoje poreklo in ime. Italijanstvo je bilo posebno močno na področju Šibenika, pa tudi Zadra in Splita. Izjema sta bila Dubrovnik in Boka, kjer se tuj jezik nikoli ni prijel.

Velike zasluge za bujenje narodne zavesti nosi Gajevo potovanje v Dalmacijo v svibnju i lipnju (ne najdem lista z imeni mesecev...) 1841, za katerega se je odločil zaradi male podpore Dalmacije Zagrebu. Na tej poti je Gaj uspel pridobiti neke posamezne pristaše gibanja, še posebej za širjenje skupnega pravopisa, ki bi nadomestil zaostale regionalne pisave. Navdušil je le posameznike: DONATA FABIJANIĆA, NIKOLE TOMMASEA (sprva je zelo navdušen; izda Iskrice; kasneje začne gibanje sovražiti), IVANA KATALINIĆA (za časa Gajevega obiska izda Memorie na dogajanja z Dalmacijo v času propada Mletačke Republike v italijanskem jeziku; javnosti želi prikazati beden položaj dalmatinskega kmeta).

Najbolj odločno je Dalmacijo iz njenega mrtvila poskušal odtrgati Splitčan ANTE KUZMANIĆ: že v 1842 se začne dogovarjati z bratoma Petrom in Napoleonom Battara iz Zadra, ki sta imela tiskarno – poskušajo dobiti dovoljenje za tiskanje časopisa v maternem jeziku, ki ga dobijo z grožnjo sankcij, če bi Kuzmanić prestopil »okusno mero narodnega entuziazma«. Prvi poziv za prednaročnike K. napiše 6. 11. 1843 z naslovom: »Poziv svim ljubiteljima krasnog i slatkoga hervatskog jezika, narodnog nauka i napridka«. Doda tudi program časopisa. Časopis se imenuje »Zora dalmatinska«, Kuzmanić uspe za prvo izdajo pridobiti pesnika Preradovića, ki takrat prvič v hrvaškem jeziku spesni *Zora puca, bit će dana* (in od takrat dalje mnogo pesni v domačem jeziku). Na Kuzmaničev poziv se odzovejo številni (a še vedno jih je premalo...): Ivičević, Kurtović, Ana Vidović.

Kuzmaničev končni cilj je bil razširiti med ljudstvom ljubezen do maternega jezika, zato se je obrnil na pučane in revne meščane ter kmete. Za pisavo je izbral dalmatinsko regionalno, ikavico. Zaradi tega so bili nanj izvajani pritiski (da sprejme skupno pisavo..) – zato ga na uredniškem stolčku zamenja IVAN KAZNAČIĆ, ki je pravopis poskušal zamenjati vendar je števil naročnikov začelo naglo padati – njega zamenja 3. Urednik, VALENTIĆ, ki v Zoro uvede Gajev pravopis. Tako je število naročnikov padlo na minimum; v takem stanju se je k listu vrnil KUZMANIĆ, ki je kakor, prej, izdajal list v ikavščini in Gajev pravopis popolnoma odstranil iz Zore. Kuzmanić je poznal staro hrvaško književnost, pisano v ikavščini, zato je menil, da bi slednja morala biti izvorni hrvaški jezik. K. je bil v mišljenju daleč od romantičnega Gaja; tudi ni sprejel vodeče vloge Zagreba v gibanju, saj je v Dalmaciji tako ali tako prevladovalo mnenje, da je Zagreb mnogo bolj madžarski ali nemški kakor pa hrvaški, pravi center hrvaštva pa bi morala biti Dalmacija – v takem načinu mišljenja se je Kuzmanić počutil kot prvak, ki mu je Gaj prevzel vse zasluge...

ISTRA 1835 – 1847

Administrativna ureditev: ni bistvenih sprememb; gubernij avstrijsko – ilirskega primorja iz Trsta še vedno upravlja z Istro. Kljub strogo centralizirani nemški upravi je čutiti popuščanje pri birokraciji in vojski. Uprava okrožja in financ v Pazini je še vedno nemška, je pa *kotarski sud talijanaško-talijanski*. *Apelacioni sud* se nahaja v Celovcu, sodna oblast pa zaseda v Pazinu in Belaju, za Istro so pristojna tudi posebna sodišča v Rovinju in Trstu.

1835 se področje deli na komisarijate prve, druge in tretje stopnje, ki so pristojni za upravne in sodne posle. Obstaja tudi posebni komisarijat za ceste (Pazin), specialni sanitarni organi pa so v tridesetih mestih (?).

V cerkveni razdelitvi obstajajo škofije: Poreč-Pula, Trst-Koper in Krška. Vojna komanda je v Trstu, glavna pa v Grazu.

Gospodarstvo: slabljenje fevdalnih odnosov, najbolj na stari avstrijski posesti. S tem se večja razslojevanje kmečkega prebivalstva.

Najbolj se izvažajo poljski proizvodi, pa tudi manufakturno – industrijska proizvodnja se širi. Kmetijstvo spodbuja tudi država; 1839 predpiše, da se neobdelana občinska zemlja proda in razdeli med zainteresirane kmete, občina pa obdrži samo obdelano zemljo. Za izboljšanje občinskih financ se občinam v 1846 preda neka zemlja cerkve.

Živi se slabo – siromaki se brez finančnih možnosti zaposlujejo v srednji in zahodni istri – gre se za golo preživetje. Hrvaški reveži za razliko od italijanskih in nekaterih bogatih kmetov zemljo še vedno obdelujejo na star način. Zaradi splošno slabega stanja so nekih pritiskov deležni tudi nekoliko bolje situirani kmetje. Na vse vplivajo še slabe letine, suše, bolezni – kmetje se raje kot da prosjačijo zapufajo pri plemičih in trgovcih...

Kljub slabemu življenju večine kmečkega prebivalstva je treba omeniti rast Pule.

Pomorska proizvodnja – ni mnogo vplivala na večino prebivalstva, je pa ladjedelništvo in (*brodorstvo i brodogradnja*) v nekih krajih pomemben vir zaslužka (Lošinj!., pa tudi Liburnija in zahodni del Istre). S pomorstvom se povezujejo tudi prve plovbe: 1836 začne redna linija Trst – Kotor, obstaja tudi poseben *parobrod* (parnik) med Trstom in Reko v 1844; kasneje tudi do Pule.

Istra je imela znatno gospodarsko škodo zaradi ker je bila ločena od carinskega področja. Trgovalo se je v glavnem proti zahodu in severu; največ preko Kranjske, zaradi visokih carin pa je bil izvoz nizek. Največ so izvažali vino in olje.

Glede strojništva je pomemben pojav prvih parnikov in parnega mlina v Rovinju.

Iz Karnije in Furlanije so mali trgovci in obrtniki Istro sprva le prečkali, kasneje pa so se začeli naseljevati. Pogosto se bavijo z *lihvarstvom* – tako nastaja poseben gospodarski sloj.

Prosvetno-kulturne prilike: 1835. leta obstaja državna gimnazija v Rovinju, glavne osnovne šole za fante so v sedmih mestih, za deklice v dveh; nižje osnovne šole so v dvajsetih mestih, obstaja pa tudi nekaj privatnih šol. Šole so do 1847 na podeželju večinoma le tam, kjer je katoliški svečenik – župnik – dekan. Močna je germanizacija šolstva, čeprav slabi. 1837 je sprejeto, da se v šolah uči v nemškem jeziku, a s pomočjo kranjsko-nemške slovnice. 1845 je morala vsaka šola upoštevati šolski zakon, tiskan v nemščini, italijanščini, hrvaščini in slovenščini. Istega leta je kot služben v šole uveden ilirski jezik; njegovo širjenje naleti na praktične težave. Pojavijo se učbeniki: 1945 *Mali Katekizam s pitanji i odgovori za potrebu pervoga razreda v začetnim učilištima* – napisan v Gajevem pravopisu. Dve leti kasneje je tiskan prevod nemške slovnice v ilirskem jeziku. Med 1848 in 1852 je izdanih okoli dvajset knjig v hrvaškem jeziku, več deset pa v slovenskem, italijanskem in nemškem. V vrhnjih slojih je od 1843 živahna diskusija o tem, da se nemški jezik v šolah zamenja z italijanskim.

Od srednjih šol je pomembna nižja gimnazija, ki je 1836 odprta v Pazinu (frančiškani), pa reška latinsko-italijanska gimnazija in pomorska šola na Malem Lošinju – podobna pa je tudi na Cresu.

Kulturno delovanje Ivana Feretića je omejeno le na Vrbnik in Krk. V Barbanu ustvarja Peter Stanković – njegova dela ne zanimajo italijanski kulturni svet, do hrvaških pučanov pa sploh ne pridejo.

Izhajajo italijanski časopisi: »*La Favilla*« v Trstu, zbornik »*Il Prelidio*« izide v Benetkah, v Reki pa nekaj časa »*Ecco del Litorale Ungarico*«. Ta glasila močno vplivajo na istrske Italijane –

nastaja širši kulturni krog ustvarjalcev, vezanih predvsem na mesta: 1840 *La sociate del Casino* v Labinu, podobno tudi na Krku – slednji profitira z bogato knjižnico in zbirko *muzikalija s raritetnim instrumentima*.

Hrvaški intelektualci so maloštevilni – v glavnem duhovništvo, ki nima možnosti za objavljanje svojih glasil. Razvijajo pa *prosvjeto*, širijo pismenost in ohranjajo običaje.

Na pomenu počasi izgublja poseben kulturni svet, vezan na uporabo glagolice in staroslovanskega jezika, v glavnem v vzhodni Istri in na Krku, ker na omenjenem področju mlajša duhovščina raje uporablja hrvaški jezik in latinico. Borbo za ohranjanje narodnega življenja spodbuja Jakov Volčič iz Kranjske, pomemben vpliv imajo tudi ljubljanske Novice.

Politične in narodne prilike

Politično življenje v tem času je nekoliko živahnije, čeprav le med italijanskim delom prebivalstva. Gre za inteligenco – pravniki, duhovništvo in zdravniki; med njimi je le malo Hrvatov (mislim, eni so tudi genetsko Hrvati samo da se majo za Italijane..). Italijanizacija napreduje na vseh področjih, z zakonskimi in drugimi predpisi.

Odmevi ilirskega gibanja pridejo tudi do Istre in otokov: BABUKIĆ 1836 izda *Osnove slovnice slavjanske narečja ilirskoga*, SELJAN knjigo *Početak, napredak i vrednost Literature Ilirske*, leto kasneje Srb – ilirec P. JOVANOVIĆ objavi proglas o izhajanju »*Bačke Vile*« in izpostavi, da je namenjena tudi Istranom.

Istrski Hrvati se, čeprav redko, tudi sami javljajo v hrvaških preporodnih glasilih: Vraz v Kolu objavi narodne pesmi, ki jih je zbral in poslal JOSIP BRATULIĆ, deluje tudi VOLČIĆ iz Škofje Loke, pa RAJČIĆ iz Voloskega, pa Petar STUDENAC iz Reke, ki v Danici objavi članek *Nekoje misli o narodnom sdruženju*; bil je tudi član Matice ilirske. A. MAROT JURJENIĆ iz Kastavštine je avtor kastavke himne – budnice *Črez prodrtu crnu maglu*.

Oblikuje se tudi širši krog vrbniških (Vrbnik, mesto) intelektualcev, zahvaljujoč dejstvu, da je na stolici krških škofov Bozanić. V Vrbniku so še dalje prepovedane šole v hrvaškem ali staroslovanskem jeziku.

Franjo VOLARIĆ – delovanje na otokih in Istri, učitelj v Piranu in Barbanu, 1840 je nadzornik osnovnih šol na Krku. 1847 objavi *Njemačku slovnico za ilirske učenike*, in kasneje nekaj hrvaških učbenikov. Njegovo delo ima izrazito preporodno – politični značaj. Sodeloval je tudi z Danico in Zoro dalmatinsko, kot sodelavci se omenjajo tudi FILIPIĆ in VOLARIĆ.

Pomemben je vpliv Vrbničana VITEZOVIĆA, ki kot *činovnik* Dvorske kancelarije na Dunaju ter zaveznik in cenzor dalmatinske pokrajinske vlade v Zadru pozitivno in neposredno vpliva na začetke izhajanja Zore dalmatinske (1844). Namestništvo v Zadru je prepovedalo uporabljanje Gajevega pravopisa (1845), vendar je cenzura sčasoma popuščala, zagotovo v dogovoru z vodilnimi organi – Vitezović je redno pregledoval Zoro, bil je med prvimi predplačniki, pomagal pa je tudi pri izdajanju drugih listov v hrvaškem jeziku.

V tem času pride do pojava, da se ne potuji več vsa inteligenca. Npr. mnogo lastnikov ladij na malem Lošinju jim daje hrvaška imena, čeprav se v ladjedelništvu uporablja izključno italijanščina.

V 30' in 40' letih se, največ v Padovi, nahajajo študenti iz hrvaških krajev, ki na razne načine sodelujejo z italijanskimi intelektualci. Šolana mladina je prežeta z italijanskimi narodnimi idejami. Italijanski vladajoči sloj v Trsu in Istri se še dalje drži municipalno-fevdalnega razumevanja, po katerem so edini resni nasprotniki Nemci, ne pa sluge, kmeti...se pravi hrvaško in slovensko pučanstvo. O Hrvatih in Slovencih se je govorilo večinoma kot o svetu, v katerem se živi barbarsko življenje – vendar Italijani pričenjajo razumeti moč, ki bi jo lahko slednji imeli v političnem svetu (če jih navdušijo zase in ne za Nemce) – tako se z obeh strani, nemške in italijanske, gre le za to, da ljudstvo naredijo »zase« – La Favilla tako na nekih področjih začne kazati interes za južne Slovence – tako objavi nekaj prilog Dubrovčanov PUCIĆA in KAZNAČIĆA; vendar se to ni dopadlo drugemu italijanskemu svetu in avstrijski politiki – prepovejo izhajanje La Faville.

3. Izpiski iz Zgodovinskega časopisa 2004: Sotirović, Vladislav B.: Nacionalno samoodređenje Hrvata i Srba putem jezika u Trojednoj Kraljevini Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji

NACIONALIZEM je za avtorja ideološko gibanje za ustvarjanje in varovanje avtonomije, edinstva in identitete ljudske populacije, ki ga posamezni pripadniki sprejmejo, da bi oblikovali stvarno ali potencialno nacijo.

NACIJA je ljudska populacija, ki ima ime, zgodovinski teritorij, skupen mit in spomin, masovno javno kulturo, edinstveno ekonomijo in obveze za vse svoje člane.

CILJ članka je raziskava glavnih tokov in ideološke osnove borbe jezičnih nacionalizmov pri Srbih in Hrvatih ter Vojne Krajine na prostoru Troedine Kraljevine Hrvatske, Slavonije in Dalmacije v letih 1835 – 1848. V tem času se pojavi madžarizacija – ideje, da naj bo madžarski jezik edini državni jezik v vsej Ogrski. Na tem območju pa poteka močan boj med dvema lingvističnima nacionalizmoma (hrvaški in srbski); jezik se smatra kot instrument za formiranje nacionalne zavesti in nacionalne države kot edinstven/absoluten simbol nacije.

V 19.in 20.stoletju obstajata dva karakterja (načina) izražanja hrvaških in srbskih nacionalizmov na področjih, kjer so živeli skupaj:

- Nacionalno *određenje* in pretenzije na posamezne teritorije skozi regionalno pripadnost;
- Određenje pripadnosti na podlagi jezika in pisave; v tem času nosi velik pomen. Srbi so štokavci in pišejo s cirilico. Hrvati pišejo z latinico in so štokavci, čakavci ali kajkavci (gre za narečja in pisavo..).

Zgodovinska perioda, ki jo avtor zaobjame, se začne z ilirskim gibanjem v 1835 in konča z obdobjem Revolucije v 1848/49, ki je največji dogodek v tem času v Evropi in še posebej v Habsburški monarhiji – v njenem času pride do racionalne pomiritve med Hrvati in Srbi – nastopijo v skupni ideološki in politični borbi proti Madžarom. 25. 3. 1848 Velika narodna skupščina v Zagrebu sprejme štokavski jezik kot služben jezik v vsej Troedini Kraljevini; to je posledica sabora iz 23.10.1847, ko se namesto latinskega kot služben jezik uvede ilirska štokavščina, vse to pa se začne že v letu 1790, ko v interesu Madžarov prepovejo hrvaški jezik kot služben.

Prihaja tudi do teženj, da naj nacionalna država zavzame vse teritorije, kjer se govori nacionalni jezik; gre za nacionalno opredeljevanje z jezikovno pripadnostjo, ki je močna grožnja integriteti zgodovinske Madžarske; vse te težnje so povod revolucije, saj do njih prihaja znotraj vseh madžarskih manjšin. V prvi polovici 19.stoletja se tako odvijajo procesi standardizacije lingvističnih norm, negovanja materinskega jezika, nacionalne književnosti in ustvarjanja nacionalnih jezikov: slovaškega, slovenskega, hrvaškega, srbskega,... Madžarski liberalci so edino Hrvatom od vseh etničnih skupin pripravljene priznati zgodovinski status nacije; zahvala za to gre razvitosti ilirskega gibanja do 1848....:

Gaj v Budimu 1830 izda »Kratke osnove hrvaško – slovanskega pravopisa« v nemščini in kajkavščini, v katerih izpostavi predlog za nov pravopis na kajkavskem jezikovnem področju; to je začetek *ortografske* reforme po zgledu češke *grafije* iz 15.stoletja (uvedba gajice). Do takrat so imeli Hrvati 7 pravopisov: kajkavsko madžarski v Provinciali (kopenski del Hrvaške), štokavski slavonski v Slavoniji in posebni pravopisi v Bosni in Hercegovini, hrvaškem primorju, Dalmaciji, Istri in Dubrovniku.

Štokavski, kajkavski in čakovski (Istra, Kvarner) dialekt – Vuk pravi, da gre za jezike, Gaj jih obravnava kot narečja – meni, da mora skupen jezik izhajati iz štokavščine, ker ga govori večina. Dejstvo je, da je štokavščina materni jezik Srbov in ne Hrvatov, ki povečini govorijo čakavščino in kajkavščino. V tej Gajevi težnji po štokavščini nekateri vidijo njegovo tiho željo po asimilaciji nehrvaškega prebivalstva na južnoslovanskem območju.

Mnenja slovanskih ideologov:

Dobrovsky, Kopitar, Šafarik, Miklošič: na podlagi mnenja nemškega ideologa Ludvika von Schlotzera so trdili, da je štokavski dialekt srbski; pravi hrvaški narodni jezik pa je čakavski dialekt, medtem ko je kajkavski značilen za Slovence. Po taki teoriji je hrvaški nacionalni teritorij omejen le na čakavski dialekt: Istro, S del vzhodne Jadranske obale in večina jadranskih *ostrva*.

Gaj in Drašković⁶: sanjata o Veliki Iliriji, ki bi se raztezala od jadrana do Drave, od Drine do Karavank in Julijskih Alp in bi imela politično administrativen center v Zagrebu. Ilirizem je ideja o obstoju enega južnoslovanskega jezika, ki ima 3 podvariate: ilirsko (Srbi in Hrvati), slovensko in bolgarsko⁷.

Vukov lingvistični model: napiše članek »Srbi svi i svuda«, v katerem zagovarja lastno mnenje, da so vsi južnoslovanski štokavci etnični Srbi; v tem si seveda ☺ nasprotuje z Draškovićem in Derkosovim (no, ampak saj onadva tudi nista videla Srbov v Dalmaciji Slavoniji, Hrvaški, Bosni in Hercegovini: tako pa Vuk ni videl Hrvatov na nobenem južnoslovanskem teritoriju!). Vuk gradi svoje teze na prepričanju, da je jezik nacija. Kakor so ilirci verjeli, da imajo Srbi in Hrvati skupen govorni jezik, je Vuk med njimi vedno videl razlike → Hrvati in Srbi NISO isti narod in NE govorijo istega jezika! (ta Vuk ni isti kot Vuk Karađić, se pa po njem zgleduje)

Iniciativo za ilirski izbor novoštokavskega narečja kot skupnega jezika sproži Petar Frano Marteceini, ko 1826 objavi v hrvaškem jeziku zbirko del Ivana Gundulića (gre za najpomembnejšega dubrovniškega baročnega pesnika) – s tem opozori na hrvaški značaj dubrovniške literarne tradicije, ki je pisana v štokavščini. Po tej izdaji začnejo voditelji ilirskega gibanja poudarjati novoštokavske idiome za standardizacijo hrvaškega knjižnega jezika. S tem postavijo hrvaškemu knjižnemu jeziku isti temelj, kot ga Vuk Stjepanovič Karađić postavi v 1814 in 1818 srbskemu...

1840 hrvaški plemiški *staleški* sabor sprejme Gajevo štokavščino; tega leta od madžarsko – hrvaškega saborja zahtevajo uvedbo štokavščine v Hrvaški in Slavoniji v vse gimnazije in v zagrebško Akademijo – tako se zaključi odlok iz 1427, ki je predpisal učenje madžarskega jezika v okviru obveznega šolskega predmeta. 1841 pride z ustanovitvijo strank do borbe proti štokavskemu dialektu in obrambi kajkavskega, ki ga mnogi (tisti, ki ga govorijo) smatrajo kot sinonim za hrvaški jezik.

Odločitev Gaja, da sprejme ijekavski idiom štokavščine (štokavščina se deli na *ijekavsko*, ki ima srbski izgovor in *ikavsko*, ki ima hrvaški izgovor in v katerem je pisanih največ knjižnih del) slavne dubrovniške književnosti je ravno zaradi nasprotij treh hrvaških dialektov, med katerimi je najbolj neprecenljivo književno blago več kot 40 klasičnih piscev zastopano ravno s področja *ilirsko – parnaškog Dubrovnika*. Vprašanje pa je, zakaj izbere ijekavsko in ne ikavsko verzijo; odgovor se morda skriva v tem, da če bi sprejel ikavsko, bi priznal nacionalno delitev (različnost v štokavščini) Srbov in Hrvatov (to pravi Pavle Ivič, srbski ideolog)

Še nekaj mnenj:

Pucić, dubrovniški rimokatoliški Srb, ki v Padovi 1841 spozna Kollarja, od prej pa pozna Šafarika in preko Karađića njegovo teorijo, postane pristaš več nacij na južnoslovanskem območju; pravi, da so v Dubrovniku Srbi, ki so katoliki (a govorijo štokavščino).

Matija Ban, ki je tudi srbski rimokatolik iz Dubrovnika, tudi meni, da se nacionalna pripadnost določa preko jezika.

Šafarik pravi, da je jezik v Dalmaciji srbski jezik; kritizira ga Babukić. Tudi Š. vidi delitev Slovencev, Hrvatov in Srbov po jeziku; po tej teoriji je Hrvatov le 801 000, Slovencev 1 151 000 in Srbov 5 294 000.

Da zaključim: V 1.polovici 19.stoletja v času ilirskega gibanja sta med Srbi in Hrvati dve vodilni lingvistični teoriji:

1. LINGVISTIČNI NACIONALIZEM, ki zagovarja različnost jezika kot konstitutivno pri ustvarjanju narodov in
2. LINGVISTIČNI UNITARIZEM, ki zagovarja enakost jezika in stopi v ospredje večinoma le ob močnem pritisku madžarizacije ali germanizacije.

⁶ Drašković zraven Dizertacije iz 1830 napiše 1838 še »Riječi ilirskim kčerima«, v katerih teži k vključitvi v Ilirijo Srbije, Bolgarije in S dela Albanije.

⁷ Jaz se zavedam, da v teh izpiskih avtor pripisuje Gaju neke druge ideje kot v onih prejšnjih ampak to ni moja krivda! Gre za različne interpretacije, pa tudi sam Gaj je po moje rastle in se spreminjal v svoji glavi, kolko sem ga zaj v teh dneh skužla!